

אתר דעת - מכללת הרצוג

הרב ד"ר ישראל [סיד עמנואל] יעקובוביץ

הרכב"ם ומושנועותו בימינו

תדפיס מתוך חוברת „גשר“ 2/113 – חורף תשמ"ז, שנת שלשים ואחת

אתר דעת - מכללת הרצוג

הרב ישראל (סיר עמנואל) יעקובוביץ

הרמב"ם ונושמועותו בימינו

א

מתוך הוקרה, שאין לה נאח ודוגמה בכל תולדות עם ישראל, נאמר על הרמב"ם זמן קצר אחרי פטירתו "ממשה עד משה לא קם כמשה", והמשפט הזה היה לאמרה עממית. מבחינת מה זוהי אמת במלוא משמעות המלה. חוץ ממה רבנו לא היה עוד יהודי שהטביע חותם כה אדיר על חיי היהודים, על הגות היהודים ועל פסקי ההלכה כמו רבי משה בן מימון. ההשפעה הזאת מורגשת לא רק בתחום לימודי היהדות, והלא אין עוד שם בכל ספרותנו, שכה מרבים להזכירו כמו את שמו של הרמב"ם. אפשר לומר שהיהודים והיהדות לא נשארו כמו שהיו, מאז החל עילוי העילויים הזה, שנולד לפני 850 שנה בערב פסח, מקריין מגאונו על כל העולם היהודי.

לא אנסה כאן להעריך את חייו, לסקור את יצירותיו הספרותיות האדירות, או לתת שיעור למקום שהוא תופס בפיתוחם של ההלכה בישראל, של הפילוסופיה היהודית ושל הרבה תחומים אחרים שאונו נגע בהם, ותחת זאת אנסה רק להתחקות על החשיבות, הנודעת למשנתו ולאישיותו היחידה במינה בימינו.

אספקלריה מעולה לאוניברסליות של הרמב"ם אנו מוצאים בספר המקיף הראשון על חייו, עבודתו והשפעתו שראה אור אי-פעם, ספר שלחיבורו תרמו כמה וכמה אישים. כדי לציין 700 שנה לפטירתו (1904) פירסמה Gesellschaft zur For-
derung der Wissenschaft des Judentums את הספר בשם "Moses ben Maimon"; היצירה יצאה לאור בשני כרכים: האחד הודפס ב-1908, ואילו האחר — ב-1914. יש בו עשרים פרקים, פרי עטם של מלומדים יהודים ראשונים במעלה מלפני שמונים שנה. (אף לא אחד מהם היה בריטי; ברם, הדבר תוקן מקץ יובל שנים: ד"ר י" אפשטיין הוציא אז לאור את כרך הזכרון Moses Maimonides, כדי לציין 800 שנה להולדתו, ב-1935). עשרים הפרקים הללו דנים בנושאים מנושאים שונים, ואלה הם: שני פרקים הם ביוגרפיים, פרק אחד דן ברמב"ם כרופא; ארבעה יחדו לרמב"ם הוגה הדעות; שבעה — לרמב"ם פוסק ההלכות; שלושה פרקים נדרשים ללשונו ולסגנונו, ועוד שלושה פרקים נסבים על נושאים שונים, לרבות התרומה שהרים לכרונולוגיה ולאסטרונומיה.

איזו קשת נושאים נרחבת ביותר, שטיפל בהם גאונו של איש אחד! בימי הביניים שימש כנציג היהודי הראשון במעלה בכל אחד מן התחומים האלה: הוא היה איש

הזו נוסח ההרצאה שהרצה סיר עמנואל יעקובוביץ, רבם הראשי של יהודי בריטניה, ב-25 בפברואר 1985, לרגל פתיחת "שבוע הספר היהודי". המקור האנגלי פורסם ב-
.The Jewish Quarterly

ההלכה היהודי הדגול, הוגה הדעות היהודי הדגול, הרופא היהודי הדגול וחכם הלשון העברית הדגול, בכל אחד מן התחומים האלה עלה על בני דורו, חותמו עדינו מוטבע על ימינו אלה.

ב

הבה ואפתח באחדים מהיבטי השוליים, כגון הרמב"ם כבלשן. העברית המודרנית השגורה בפינו חבה חוב גדול לאמנות, שבה שיכלל את לשון המקרא ואת לשון חכמי המשנה, הסגנון והתחביר המופלאים כבואו לכתוב את "משנה תורה", הלא הוא ספרו היחיד שכתב בעברית; הסגנון הזה גודע לימים כ"לשון הזהב". הוא טבע מלים חדשות ועיצב ניבים חדשים, שבזכותו היו לחלק יסודי של העברית בת-ימינו.

והנה — הרמב"ם כרופא. מובן, הוא היה מרופאי ימי הביניים, תלמידו של גלנוס שקדם לו באלף שנים, ובאופן כללי עסק ברפואה כפי שנתפסה בימיו. עם זאת היה משכמו ומעלה, וכל ספר תולדות הרפואה מזכיר את תרומתו. בחיבוריו הרפואיים הרבים מביע הרמב"ם כמה תפיסות מודרניות מובהקות (כמוהם כשאר יצירותיו נכתבו גם הספרים האלה בערבית, ורק בדור האחרון תורגמו לעברית ויצאו לאור בעריכת זוסמן מונטגר הזמנות). אחד הספרים הפופולריים ביותר הרינו "מורה לבריאות"; הוא נכתב למען השולטן, שסבל מדכדוך הנפש בלווית סימפטומים גופניים. בחיבור זה הוא מטעים מה חשוב הוא לשמור על תנאים היגייניים, על תרגילי גוף, על נשימה נכונה ועל מתינות באכילה ובמשגל. הוא חוזר על התובנות הרפואיות הללו ב"משנה תורה" שלו, ושם הוא מייחד פרק שלם לאותו משטר החיים הבריאים, שהיה בעיניו כצו דתי:

הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא — שהרי אי-אפשר שיבין או יידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה — לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדים את הגוף (הלכות דעות, ד', א').

במיוחד יעץ:

לא יאכל אדם עד שילך קודם אכילה עד שיתחיל גופו לחום או יעשה מלאכה או יתייגע ביגע אחר... לא יאכל אדם עד שתתמלא כרסו, אלא יפחות כמו רביע משבעתו (הלכות דעות, ד', ב').

להלן הוא ממשיך ומגיש לנו רשימה ארוכה של הוראות הוגה והוראות בריאות אחרות, והוא מסיים בהבטחה ראויה לציון:

כל המנהיג עצמו בדברים אלה שהורינו אני ערב לו שאינו בא לידי חולי כל ימיו עד שיוזקין הרבה וימות ואינו צריך לרופא. ויהיה גופו שלם ועומד על בוריו כל ימיו, אלא אם כן היה גופו רע מתחילת ברייתו... או אם תבוא מכת דבר או מכת בצורת לעולם (הלכות דעות, ד', כ').

דרך אגב: נרשם בקורות הימים, שאחד הפציינטים הביע את תודתו לרמב"ם בדברי שיר:

אילו היה הירח נכנע לאמנותו, / היה מטוהר מכתמי בזמן מלואו. / ומצל מליקוי הרגילים, / ובעת חיבורו היה נגאל מלהתמעט.

ג

המתינות, הבאה לידי ביטוי בהוראות דלעיל, שימשה נר לרגלי הרמב"ם לא רק בתחום בריאות הגוף והנפש, כי אם גם בתחום המצוות והמוסר, ובכך ניווכח להלן. אנו עדים, כמובן, להשפעת הקבע שמשפיע הרמב"ם על שיגרת המצוות היומית שלנו, מקומנו ועד שכבנו: אנחנו נוהגים על-פי פסיקות, שפסק הרמב"ם בבחינת כונסם המקיף הראשון של כל דיני התלמוד. בהיחלק הדעות ואסכולות קבע הוא איזו דעה מן הראוי לנו לאמץ ללבנו. לאחר זמן נכנסו רוב פסיקותיו ל"השולחן הערוך" של ר' יוסף קארו, הלא הוא קובץ ההלכות הסופי, והוא אף מנוסח ברובו בלשונו של הרמב"ם. מכאן, כי מאות אלפי יהודים נוהגים בחיי היומיום שלהם עד עצם ימינו על-פי הפסיקות שפסק הרמב"ם לפני 800 שנה.

בדומה לכך נזכרים אנו מדי בואנו אל בית-הכנסת כי הרמב"ם הוא הוגה הדעות היחיד מימי הביניים, שהגותו נכללה בסידור התפילה היומיומי. שירת "יגדל", שאנו אומרים בכל יום, היא תמציתם הפיזית בת "ג השורות של שלושה-עשר עיקרי האמונה, שניסח הרמב"ם במקורם באריכות הרבה יותר גדולה, וזאת בפירוש המשניות על מסכת סנהדרין, פרק י"א. לא היה עוד הוגה דעות יהודי, אף לא רב, פרשן או פילוסוף שמחשבותיו זכו להיכלל בתפילותינו היומיומיות כפי שזכה הרמב"ם שהרי נמנים עיקרי האמונה שלו ב"יגדל". עוד יותר בולט הדבר ב"אני מאמין" הנאמר בסיומה של תפילת השחרית. עד כאן על החזתם הגלוי לעין והמתמיד שמתביע הרמב"ם על חיינו היהודיים ועל הגותנו היהודית.

ד

בבואי לספם את המשמעות, הנודעת למשנתו של הרמב"ם בימינו, הבה אקדים ואפריך אחדות מן הסברות הרווחות מאוד ואבאר מה לא היה בו, ברמב"ם, חרף כל הטוענים את ההיפך.

לא אחת מתארים אותו כרציונליסט לעילא ולעילא וכארכי מתקן של ההלכה. את מסתו על-אודותיו קרא אחד העם "שלטון השכל". בכך ביקש לרמוז כי בעיני הרמב"ם היה השכל מעל לכול: הוא היה הרציונליסט הקיצוני, שלא היה מקבל את הדברים אלא אם כן הכתיבה אותם התבונה, או מכל מקום הטביעה עליהם את גושפנקתה.

כעולה בקנה אחד עם אחד העם בא מלומד אחד, היקר לי כידיד, פרופסור רפאל לבה מלונדון ומנה את הרמב"ם במאמר "היהדות וגורם ג'ניקנס" ("תה טיימס", 28.7.1984) כעושה יד אחת עם המודרניסטים נגד הטרדיציונליסטים.

טבילת האש של הבישוף מדרהאם תזכיר לקוראים מסוימים את המחלוקת, ששיסעה את אגפה המסורתי של הקהילה היהודית-בריטית לפני עשרים שנה ואף זכתה לכותרות גדולי העתונים, והיא השאלה בדבר האורתודוקסיות של הרב ד"ר לואי ג'ייקובס. ד"ר ג'ייקובס שב והטעים במונחי ימיו את קביעתו הנחרצת של הרמב"ם האומרת, כי הואיל והאינטלקט מתת האלוקים הוא, הרי שתובעת היהדות את המיומנות האינטלקטואלית הנעלה ביותר שמסוגל לה היהודי היחיד.

הבה נתבונן מה כותב הרמב"ם עצמו על מגבלות האינטלקט :

דע כי לשכל האנושי מושגים אשר בכוחו וטבעו להשיגן כלל ולא בסיבה אלא שערי השגתן נעולים בפניו, ויש במציאות דברים נישגים באופן מסוים ויעלמו יתר מצביהם (מורה הנבוכים, חלק א', פרק ל"א).

בפרק הבא הוא מפרט עוד יותר :

... והוא, שאם אתה תתישב בדבר שיש עליו כדמות קושיא, ולא תרמה את עצמך לסבור שהוכח בדבר שלא הוכח, ואל תמהר לדחות ולהחליט בהכחשת כל מה שלא הוכח הפכו, ואל תחשוב להשיג מה שאינך יכול להשיגו. רק אז תהיה בשלמות האנושית ותהיה בדרגת ר' עקיבה ע"ה אשר נכנס בשלום ויצא בשלום בעת הסתפלותו בעניינים האלה האלוהיים. ואם תחשוב להשיג למעלה מהשגתך, או תמהר להכחיש את הדברים אשר לא הוכח הפכו, או שהם אפשריים ואפילו אפשרות רחוקה, תהיה כאלישע אחר. ואין זה רק שלא תהיה שלם, אלא תהיה גרוע מכל גרוע (שם, ל"ב).

אכן, הרמב"ם טורח מאוד להטעים, כי אין השכל מושל בכיפה בבואנו להכריע מה ראוי להתקבל על דעתנו כעובדה או כאמת, ומה אינו ראוי. הרי דוגמה מאלפת מאוד מסוימו של "משנה תורה" הגדול, הדנה באותו סדר מוסר יסודי, שכל בני אדם חייבים לקבל עליהם והידועה כשבע מצוות של בני נח — איסורי עבודה זרה, עריות, רצח וכיוצא באלה. משסיים את פרטי כל הדינים הללו מוסיף הרמב"ם את המסקנה הכללית הזאת :

כל המקבל שבע מצוות ונוהר לעשותן — הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא. והוא: שיקבל אותן ויעשה אותן, מפני שציווה בהן הקב"ה בתורה... אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת — אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם אלא מחכמיהם (הלכות מלכים, ח', י"א).

מן החכמה ומן התבונה הוא בחברה האנושית לבל יהרוג איש את רעהו ולבל יגנוב איש מאחיו; ברם, אין מאומה מן החסידות או מן המידה הטובה בהתנהגות מעין זו. היא נעשית לראויה ל"חלק בעולם הבא" לא מכוח ההגיון, אלא מכוח מתן תורה מסיני, מתוך הישמעות גרידא לרצון האל. לא היתה יכולה להיות המחשה משכנעת יותר, עד כמה שולל הרמב"ם את השכל בבחינת מכריע עליון בין טוב ורע, אפילו ביחס לחוק המוסר האוניברסלי, כפי שמצווה עליו האנושות כולה.

אכן, שקד הרמב"ם שקידה יתרה שיחקרו על הטעמים לכל המצוות. לנסות ולגלות את משמעות ההלכות — דבר זה ראוי בהחלט, אולם לא כדי כך שיומלך השכל למלוך על גילוי רצונו של הבורא. הקטע שלהלן לקוח מסוף ספר הקרבנות שב"משנה תורה":

האוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה ולידע סוף עניינם כפי כוחו, דבר שלא ימצא לו טעם ולא יידע לו עילה — אל יהי קל בעיניו... והמשפטים — הן מצוות שטעמן גלוי וטובת עשייתן בעולם הזה ידועה, כגון איסור גזל ושפיכות דמים... והחוקים — הן המצוות שאין טעמן ידוע... והקדימה תורה

אתר דעת - מכללת הרצוג

ציווי על החזקים, שנאמר: ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אישר יעשה אותם האדם וחי בהם (הלכות מעילה, ח', ח'').

אף-על-פי שהקדיש את עצמו לחקירת משמעותן של המצוות (ובמיוחד ב"מורה הנבוכים"), טרה הרמב"ם מעודו להדגיש כי טעמים אלה, עד כמה שאפשר לגלותם, מכונים "טעמי המצוות". טעם המזון הוא פועל יוצא לאכילתו ולא סיבתו. פל הפירושים שפירש נועדו להיות טעמי מצוות גרידא, פועל יוצא שמתנסה בו האדם בשמרו את התורה, אולם לא הסיבה להיכללם בהתגלות רצונו של האל.

ה

מוליכות שולל וחסרות מידע לא פחות הן הטענות האומרות כי הרמב"ם היה חדשן, שסיגל את ההלכה אל נסיבות הזמן. אכן, הרמב"ם נמנה עם המעטים שבין הפוסקים הדגולים בישראל שלא חידש אף צו אחד, להוציא תקנות מקומיות, שנועדו לשמש נר לרגלי הקהילות שבתחום שיפוטו; ברם, התקנות הללו לא נכללו ב"משנה תורה", שתוקפו נועד לעמוד לעד. מבחינה זו נבדל בתכלית מאישים כגון רבנו גרשם מאור הגולה, שחי בגרמניה מאתיים שנה קודם לרמב"ם; ר' גרשם היה חדשן מהפכני: הוא הנהיג את החרם המפורסם על דיבוי נשים, על איסור מתן הגט בעל כרחו של האשה, וכן תקנות אחרות הנשמרות עד עצם ימינו אלה. אדרבה, אם המונח "פונדמנטליזם" בא לתאר את הדבקות הקפדנית בהלכה, הרי שהיה הרמב"ם הפונדמנטליסט הראשון במעלה. הוא עמד על כך הן בהלכה והן במעשה, ויותר במפורש משעמד כל מחבר אחר שדן בהגות יהודית או בפסקי ההלכה. הוא הפך את מהותה הבלתי משתנה והמחייבת תמיד של התורה לעיקר של אמונה. אנחנו חוזרים על העיקר הזה, בשירת "יגדל" באמרנו: "לא יחליף האל ולא ימיר דתו לעולמים לזולתו". ניסוח העיקר הזה בפי הרמב"ם עצמו הרבה יותר מרשים, ביטעה שהוא קובע, בתור עיקר שמיני:

התורה מן השמים. והוא שנאמין שכל התורה הזו הנמצאת בידינו היום הזה היא התורה שניתנה למשה, ושהיא כולה מפי הגבורה... ואין הבדל בין בני חם כוש ומצרים... או אנכי ה' ושמע ישראל. (פירוש המשניות של הרמב"ם, סנהדרין, י', א').

אין לך דבר קל או טפל בתורה; לכל פסוק אותה החשיבות ואותו התוקף. ברוח זו כוללות ה"תשובות" שלו (סימן מ"ו, בעריכת א' פריימן, ירושלים, 1934, עמ' 46)

* גם "פונדמנטליסט" גם "אורתודוקסי" הם מונחים שנגזרו במקורם מאוצר המלים של הכנסיה הנוצרית; לימים באו ממעטי דמות והחילו את המונחים האלה על יהודים מסורתיים, כדי להבאיש את ריחם. אכן, אם בכלל אפשר להזדקק למונח הזה באיזה שהוא הקשר יהודי, הרי שמתאר הפונדמנטליזם את גישתם השוינת אל חכמי התלמוד של הצדקים ושל הקראים: הללו לא האמינו בתורה שבעל-פה, נקטו גישה "פונדמנטליסטית" כלפי המקרא ופסלו את גמישותם ואת אופיים הדינמי של חכמי התורה בתלמוד ובספרות הרבנית. יהודים מסורתיים ודאי ודאי שאין הם פונדמנטליסטים!

אתר דעת - מכללת הרצוג

מה שהשיב לשואל אחד: חייב אדם לעמוד לקריאת עשרת הדיברות רק אם עומד לכל קריאת התורה, שאלמלא כן יחזק את דעת המינים האומרת כי עשרת הדיברות חשובים יותר משאר התורה. הוא לא יכול היה להבליט בדרך חותכת יותר את דבקו בתורה במסכותה האלוקית של התורה כולה מאשר בניסוחים האלה, שניסח את עיקרי האמונה ביהדות.

גם בדונו ב"משנה תורה" שלו בסדרי התשובה הוא יוצא חוצץ על כל נסיון לערער על אמיתת התורה כולה כעל מינות שאין לה מחילה:

ואלה הם שאין להם חלק לעולם הבא, אלא נכרתים ואובדים ונידונים על גודל רשעם וחטאתם לעולם ולעולמי עולמים: המינים והאפיקורסים, והכופרים בתורה... האומר שאין התורה מעם ה', אפילו פסוק אחד, אפילו תיבה אחת, אם אמר: משה אמרו מפי עצמו — הרי זה כופר בתורה (הלכות תשובה, ג'—ו', ח').

הרמב"ם מטעים, שאין לשנות אף תג אחד, וזאת לא רק ביחס לתורה שבכתב, אלא גם ביחס לתורה שבעל-פה:

אבל כל הדברים שבתלמוד הבבלי — חייבין כל ישראל ללכת בהם, וכופין כל עיר ועיר וכל מדינה ומדינה לנהוג בכל המנהגות שנהגו חכמי התלמוד, ולגזור גזרותם וללכת בתקנותיהם — הואיל וכל אותם הדברים שבתלמוד הסכימו עליהם כל ישראל (מתוך ההקדמה ל"משנה תורה").

1

למרות כל נוקשותו וחוסר גמישותו הגלויים לעין בולט הרמב"ם כמזופת ראוי לציון של יישוב הדעת ושל סובלנות. כאן אנו עוברים ממה שלא היה בו, ברמב"ם, אל הדברים אשר כן לימד וחזק אותם.

ניקח נא, למשל, את שלוש כיתות האנשים שכל הטעמים היו עמו לסלוד מפניהם סלידת מה, הלא הם המוסלמים, הקראים והגרים. המוסלמים רדפו אותו בחימה שפוכה, כדי כך שפעמיים נאלץ להימלט על נפשו: בפעם הראשונה מספרד, ארץ הולדתו, ובפעם השנייה מפס שבמרקו. הקראים מצידם היו כסרטן בעיניו; המחלוקת שביניהם לבין שאר היהודים היתה חריפה יותר ונזאשת יותר מפל מהלוקת החוצה את העם היהודי בימינו; וגישתו אל הגיור מצאה את ביטוייה בדבריו: "קשים להם גרים לישראל כנגד הצרעת" (הלכות איסורי ביאה, י"ג, י"ז).

אף-על-פי-כן הנה מה שכותב ההיסטוריון החברתי הראשון במעלה פרופסור שלום בארון, במסה "השקפתו ההיסטורית של הרמב"ם":

נסיון נעוריו המר לא הוליד רגשות אנטי-מוסלמיים שזפניים בלב הרמב"ם. אמנם אמר וחזר ואמר כי הערבים אינם, לאמיתו של דבר, "מזרע אברהם אבינו", כנאמר במקרא, בראשית, כ"א, י"ב: "... כי ביצחק ייקרא לך זרע". עם זאת סירב בעקיבות לסווג את האסלאם כדת של עובדי אלילים. אפילו הזכרונות והפולחנים העכומיים שמסביב ל"פעבה" שבמכה אין בהם, לדעתו, כדי לגרוע מן העובדה, כי האסלאם הוא דוקטרינה מונותאיסטית, ביסודה.

אתר דעת - מכללת הרצוג

הטענה הזאת בולטת לעינינו עוד יותר בהיזכרונו, כי הרמב"ם היה שותף לדעה, המקובלת על המוסלמים והאומרת, כי תשילוש האלוהי של הנוצרים כמוהו כפוליתיאיזם. (שלום בארון, היסטוריה והיסטוריונים יהודים, פילדלפיה, 1964, עמוד 147).

גישתו הסובלנית הזאת מוצאת לה ביטוי מובהק עוד יותר ביחסו כלפי הקראים. היא אמנם מדגישה את התנגדותו הבלתי-מתפשרת לתורתם פדי כך, שפוסל הוא אותם מכלל מניין של מתפללים. הוא אף יום תקנות שעל-פיהן יאבדו כל הזכויות שבכתובה, אם דבקה האשה בעבודת הבורא נוסח הקראים. עם זאת עמד על כך שיגלו כלפיהם יחס כבוד אנושי כאל אחים יהודים, לרבות מילת בניהם בשבת, וזאת מתוך תקווה שאולי יעודד אותם הדבר לשוב אל חיק המסורת היהודית. הנה אשר פוסק הוא בעניין הקראים ב"משנה תורה" שלו:

בני התועים האלה ובני בניהם והדיחו אותם אבותם ונולדו בין הקראים... הרי הוא כתינוק שנשבה ביניהם... לפיכך ראוי להחזירן בתשובה ולמשכם בדברי שלום עד שיחזרו לאיתן התורה (הלכות ממרים, ג' ג').

בדומה לכך אמנם ריפה את ידי המגיירים, שכן ראה את הגיור מוזק לישראל, אולם בי בזמן תבע את מירב ההתחשבות בגרים והרגיע אותם כי רשאים הם לפנות בשעת תפילה אל "אלוקינו ואלוקי אבותינו אברהם יצחק ויעקב" בדיוק כשם שמתפלל כל יהודי אחר, שהרי כמוהם כשאר בני ישראל הם צאצאיו הרוחניים של אברהם אבינו, ואכן ראויים הם לכבוד מיוחד.

אותה מתינות, שאת בבואתה אנו מוצאים כאן בגישתו אל הקבוצות הזרות הללו, אף שימשה לו משאת נפש מוסרית. בהוראותיו על פללי המידה הטובה המוסרית הוא מצהיר:

הדרך הישרה — היא מידה בינונית שבכל דעה ודעה מפל הדעות שיש לו לאדם, והיא הדעה שהיא רחוקה משתי הקצוות... (הלכות דעות, א' ד').

מכאן כי על האדם לאמן את עצמו לבל יהיה "בעל חמה נוח לכעוס" מצד אחד, "ולא כמת שאינו מרגיש" מצד אחר; לבל יהיה בזבזן או קמצן; ותחת זאת יבור לו את שביל הזהב בין כל הקצוות.

הנימה המתונה הזאת משתקת גם במה שהיינו מכנים כיום "העניינים המדיניים-לאומיים". למשל, העלה מאוד על גס את הישיבה בארץ-ישראל. ב"משנה תורה" שלו הוא מצהיר:

גדולי החכמים היו מנשקין על תחומי ארץ-ישראל ומנשקין אבניה ומתגלגלין על עפרה... אמרו חכמים: כל השוכן בארץ-ישראל עוונותיו מחולקין... שפל היוצא לחוצה לארץ, כאילו עובד עבודה זרה (הלכות מלכים, ה' י"ב).

דויד בן-גוריון שש מאוד להביא את הקטע הזה בעשותו נפשות לעליה לישראל. למרות אהבתו היוקדת לארץ-ישראל, לא כלל הרמב"ם את הישיבה בארץ-ישראל במניין תרי"ג מצוותיו, ובכך נבדל מן הרמב"ן שהתנגד להשטמה הזאת. הרמב"ן נקט

אתר דעת - מכללת הרצוג

נימה לאומית יותר, כפי שהיינו אומרים בימינו, וראה בכיבוש הארץ את קיומה של אתת ממצוות עשה שבתורה.

בדומה לכך פסק הרמב"ם, בניגוד לאחרים, בעניין כללי הלוחמה כדלקמן:

אין עושים מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו לשלום, אחד מלחמת הרשות ואחד מלחמת מצוה (הלכות מלכים, ו, א').

באותה רוח של המתנינות פסק אפוא כי אל לך לצאת לכל מלחמה אלא אם הוגשה קודם הצעת שלום לאויב.

ח

משמעות לא פחותה נודעת בימינו ל"איגרת תימן" שלו, שנכתבה כנראה בשנת 1172. אף כי חיו במרחק רב מאוד מן הרמב"ם איש פוסטט (בקרבת קהיר בת-ימינו) ראו בו היהודים הללו שבקצה-קצותיה הדרומי של ערב את רועם הרוחני, ומיואשים מרוב נגישות קשות במיוחד פנו אליו כדי לזכות בתמיכה ובהנחיה.

איגרתו עשתה גדולות בהרמת המורל של יהודי תימן. ברם, האיגרת גם הזהירה מפני טענותיו של משיח שקר, וכל כולה פסלה את ההסתמכות על הבטחות שווא בדבר גאולה מידית. הרמב"ם אמנם עודד את תקוות הקבע בביאת המשיח המהירה, ועם זאת יצא חוצץ נגד ההנחה כי הגאולה היא כבר על הסף, שכן עלולה היתה להתמיר את הטראומה של האכזבה, אם אכן יתבדו ההבטחות בדבר בוא המשיח. גם האיגרת המהוללת הזאת מרמזת על מתנינות השקפתו ועל הריאליזם שלו, שהתנגד לטיפוח תקוות שווא בדרך של פירוש מוטעה למאורעות בני-ימיו.

ט

קיים עוד ממד מיוחד בהגותו של הרמב"ם שמשמעות מובהקת לו לגבי תקופתנו. כוונתי לחזונו האוניברסליסטי, לתפיסה שהוא תופס את מקומה של ישראל בין האומות. הרמב"ם היה הראשון שטבע את הניב המקובל בימינו (וכבר הבאתי אותו לעיל) "חסדי אומות העולם". [למען הדיוק נציין כי ביטוי דומה במקצת אפשר למצוא בספרות התלמודית המוקדמת יותר (תוספתא, סנהדרין, י"ג, א').] לא זו בלבד שפלל ב"משנה תורה" שלו פרטים מדויקים בדבר "שבע מצוות בני נח" החלות על כל הברואים בצלם, אלא אף הציג במפורש את השליחות ששומה עלינו, בתור יהודים, למלא כלפי האנושות כולה, כציווי יהודי, באופן שתחול עלינו החובה הדתית להביא את שאר העולם להכרת הבורא ולעיקרי המוסר. הוא ניסח ב"משנה תורה" שלו את חובתנו לאכוף את הדינים האלה, עד כמה שהדבר הוא ביכולתנו, בזה הלשון:

וכן ציווה משה רבינו מפי הגבורה לכוף את כל באי העולם לקבל מצוות שנצטוו בני נח (הלכות מלכים, ח, י').

החובה הזאת עיקרה לא רק אכיפת חקיקה המושתתת על סדרי המוסר, פמנויים שבשבע מצוות בני נח. חובתנו היא גם לטפח ולקדם את היסודות הרחניים והמוסריים, הגלומים באמונת ובהאבת הבורא באופן כללי, להגדיל ולעשות משבע המצוות הסגוליות הללו (והרי כל אחת מהן איננה אלא מצוות לא תעשה, כלומר מצווה

אתר דעת - מכללת הרצוג

האוסרת מעשים מסוימים). ב"ספר המצוות" שלו הוא מגדיר את השלישית מבין תרי"ג מצוות התורה בזה הלשון:

היא הציווי שנצטוונו על אהבתו יתעלה... לפי שנאמר "ואהבת את ה' אלוקיך"... וכבר אמרו שמצווה זו כוללת גם כן, שנקרא את כל בני האדם לעבודתו יתעלה ולאמונה בו שכן אם אתה אוהב את מישהו, תהללנו ותשבחנו ותקרא בני-אדם לאהבתו... "ואהבת את ה'" — אהבתו על הבריות כאברהם אביר, שנאמר "ואת הנפש אשר עשו בחרן", כלומר: כמו שהיה אברהם, לפי שהיה אוהב — כמו שהעיד הכתוב: "זרע אברהם אוהבי" — קורא בעוצם השגתו את בני-האדם לאמונה מרוב אהבתו, כך תאהבהו עד שתקרא בני-אדם אליו (ספר המצוות, מצוות עשה, ג).

השליחות היהודית אינה מתמצית בכך שמשפיעים על יהודים להיות יהודים, אלא אף מחייבת אותנו לוודא שאכן מרימים אנו תרומה להרמת קומתו המוסרי של כל העולם כולו. מבחינה זו כמעט למותר הוא לציין מה רחוקה משנתו של הרמב"ם מן הגישות בנות-ימינו, הרווחות במיוחד — צר לי לציין זאת — בקרב מנהיגותנו הדתית שרבים ביניהם התנתקו מפל חרדה לרמתה המוסרית של האנושות ככלל, או מן החרדה לאחריות היהודים לטפח את הרמה הזאת.

י

עוד תרומה מובהקת של הרמב"ם, החשובה במיוחד להגות ימינו, ראויה לאיזכור מיוחד. כוונתי לאחדות מחשבתו, ליכולתו להעלות את שטחי התעניינותו השונים והמגוונים בקנה אחד ויחיד. הוא היה הוגה דעות מופלג, רופא, תוכן, חכם הלשון העברית, אולם בראש ובראשונה הגדיל לעשות בתור פוסק הלכה. כל אלה היו בעיניו חלקים של מסכת אורגנית אחת. התעניינותו בפיסיקה התכללה בתוך המטאפיסיקה שלו, ושתיהן נסקו מתוך מחויבותו הדתית. כך, למשל, הוא מציג בפרק הפתיחה של "משנה תורה" גם את תורת היקום שלו, גם את תפיסתו את היקום על מסלוליו הגלגלים, וגם את הוראתו לחקור ולדרוש את פלאי הטבע בעולם, וזאת כדי למלא את החובה לאהוב את ה' ולדעתו, והלא אין בני-אדם יכולים לתת שיעור לתהילה ולעוצמה אי-קִי-להן אלא בתפסם את פלאי בריאתו של הבורא. ושוב: תובנותיו פרופא מופיעות ב"משנה תורה" שלו כחלק מן החובה הדתית לטפח מידות טובות, שיש בהן כדי לקיים באדם את בריאות גופו ואת בריאות נפשו, שהרי בלעדיהן תהיה עבודת הבורא לקויה בחסר. חלק גדול מהפילוסופיה שלו הוא מרצה בהלכותיו על אחדותו של ה', על הנבואה ועל התשובה. בדומה לכך שליטתו הראויה לציין במדע התכונה מוצאת את ביטוייה בהלכות קביעת החודש יבחישוב לוח השנה היהודי.

מכאן כי בעיניו לא היו כל היצוי ומחיצה בין העולם החילוני לבין העולם הדתי, בין חקר המדעים לבין לימוד תורה. הכול התמזג אצלו בישות הרמונית אחת, וכל הענפים האינטלקטואליים נגזרו, בסופו של דבר, מן היצוי הדתי לבקש את ה' ולעובדו, ציווי שליכד את כולם.

יא

מובן, יש גם אידיאלים, שהעלה על נס הרמב"ם, אשר אי-אפשר להגשימם בתנאי מינו. כך, למשל, יצא בהחלטיות נגד הפיכת הרבנות למשלח יד. במלים בוטות ביותר הוא מביע זאת ב"פירוש המשניות" על פרקי "אבות" (ד, ה): הוא דורש שם שלא להפוך את התורה קרדום לחפור בו, כלומר, שלא לנצלה לבצע כסף. אף בל יורה מורה הוראה תמורת תשלום. משום כך אף התפרנס מן הרפואה ושרותיו כרב וכדיין היו לו עניין של כבוד.

יוזמה אחרת, המיוחדת לרמב"ם (למרבה הצער אין היא עדיין בת הגשמה, אם כי הגשמתה נראית מציאותית יותר עתה, משנתכוננה מדינת ישראל), הריהי שיקומה של הסמיכה, כלומר של אותה הסמכות הרבנית, שהיתה מועברת בדורות שעברו על-ידי קביעת שלשלת ההוראה בקו ישיר אחורה, עד משה רבנו, וזאת כדי לאצול סמכויות חקיקה ושיפוט, שאינן עומדות עוד לרבנים אחרי תמימת התלמוד. הרמב"ם הציע דרך שבעזרתה אפשר לשוב ולשרשד את החוליות בשלשלת הסמכות. בהלכות סנהדרין שלו קבע את התקנה הזאת:

נראין לי הדברים, שאם הספימו כל החכמים שבארץ-ישראל למנות דיינים ולסמוך אותם — הרי אלו סמוכים ויש להם לדון דיני קנסות ויש להם לסמוך לאחרים (הלכות סנהדרין, ד, י"א).

הלוואי שרבני ישראל יצליחו להגיע לידי תמימות דעים בעניין כלשהו, ועל אחת כמה וכמה שיצליחו למנות איש מביניהם שילבש את הסמכות המקורית, כאותה הסמכות שהיתה מסורה לידי חברי הסנהדרין! ברם, בסוגיה זו הטעים הרמב"ם את בטחונו כי בסופו של דבר תוחזר הסמיכה על פנה, וכי רק חכמים היושבים בארץ-ישראל מסוגלים לחולל זאת, ובלבד שישררו בקרבם אחדות והסכם מיהו הראוי ליטול לידיה את הסמכות העליונה הזאת.

יב

הבה ואסיים את דברי בתיגר שקרא הרמב"ם לדורות, ולדורנו ביתר שאת. אם נסיח את דעתנו מן התנ"ך, הרי שהספר היהודי הידוע ביותר לעולם הלא יהודי, הספר שהשפיע השפעה רבתי על כל תולדות הפילוסופיה ואף על אמונות אחרות, הריהו "מורה הנבוכים". הרמב"ם יצא מן ההנחה כי פונה הוא אל בני ימיו הנבוכים. פעמים רבות צץ במוחי ההרהור, כי לו ביקשנו לכתוב "מורה" בימינו, הרי שהיה עלינו לכתוב "מורה ללא נבוכים". הבעיה, הניצבת לפנינו בימינו, כל עיקרה בכך שאין אנו מתמודדים עם מורכבויות, ואף יש שאין אנו מכירים בהן; שתשובותינו רבות מן השאלות; שוודאותנו רבה מספקותינו; שמאמינים אנו יותר בדברים אבסולוטיים מאשר באותו ישוב הדעת שבו התייחס הרמב"ם אל מורכבויות החיים.

הרמב"ם ביקש להדריך עם שמן הדין כי יהיה נבון, עם שישאל שאלות ויבקש הוראה. בנהותנו אחר הנחייתו של בן-אלמוות, כגון הרמב"ם, ניעשה ראויים לאותה הגאולה שאנו מיחלים לה.

אתר דעת - מכללת הרצוג

אתר דעת - מכללת הרצוג

אתר דעת - מכללת הרצוג

אתר דעת - מכללת הרצוג